

Mahukas kogumik Eesti agraarühiskonna uuenemisest

Tiit Rosenberg. Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agraarajaloost. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad IX. Tartu, 2013, 480 lk.

■ 2013. aasta varakevadel trükivalgust näinud Tartu Ülikooli Eesti ajaloo professori Tiit Rosenbergi 23 eri laadi artiklit sisaldav raamat käsitleb agraarajalugu, mis on olnud nelja aastakümne vältel tema keskne uurimisvaldkond. Teos paigutub samasse ritta Ea Janseni, Indrek Jürjo ja Tõnu Tannbergi¹ sulest ilmunud kogumikega, mis samuti koondavad varem avaldatud kirjutiste valimikku. Erinevalt Rosenbergi kahest varasemast eestikeelsest raamatust,² mis on olnud üldkäsitlused ja rajanenud – nagu niisuguste tööde puhul tavaks – suuresti teiste uurimistöö viljadele, on kolmas tema enda pikaajalise uurimistöö tulem. Minu eesmärk ei ole siinkohal anda täpset ülevaadet raamatu sisust vastavalt selle ülesehitusele, vaid tuua esile mõned seda mahukat (480 lk.) teost tervikuna iseloomustavad üldisemad jooned.

Raamat vaatleb Eesti agraarühiskonda haaranud majandusliku ja sotsiaalse uuenemise erinevaid tahke ligemale kahe sajandi vältel, kuid pearõhk on selgelt 19. sajandil. Teose diapasoon on väga lai, alustades teoorjusliku mõisamajanduse toimimise mehhanismide tutvustamisest ja lõpetades baltisaksa põllumeeste saatuse kirjeldamisega pärast mõisate võõrandamist kuni *Umsiedlung*³ ini välja. Kogumikus käsiteldavate teemade mitmekesisus äratav aukartust ja annab tunnistust kirjutaja laialdastest teadushuvideist. Seda muljet kinnitab publikatsioonide nimekiri (lk. 456–465).³ Tema artiklid suurmaapidamisel baseeruva põllumajanduskultuuri edenemisest on tänini mõõtuandvad. Eesti talurahva sotsiaalse kihistumise küsimuses on Rosenberg olnud

kindel autoriteet. Väga tänuväärset kombel puudutavad kolm kogumikuartiklit 1919. aasta maareformi ja osutavad tõigale, et selle küsimusega tegelemine on meil jäänud põhjendamatu unarusse. Maareformi historiograafia ülevaatest selgub, et taasiseseisvunud Eestis on selle teema üksikuid tahke allikalike najal vaevunud käsitlema vaid üliõpilastöodes. Meie riigi sünnis keskset rolli etendanud reform vajab kaasaegset, ulatuslikule allikalisele baasile toetuvat ja sünteesivat käsitlust. Mõni kogumikus kõneks tulev teema on aga juba leidnud tõhusat uurimist ka nooremate ajaloolaste poolt, nagu näiteks näljahädad, talude päriseksostmine jt.

Kindlasti tulnuks kogumikku kaasata Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamatus 2005. aastal ilmunud suurepärase 1905. aasta revolutsiooni eri aspekte analüüsiv kirjutis, seda näiteks osaliselt vananenud ja pinnapealseks jääva loo „Agraareliidist Baltikumis 19. sajandil. Ülevaade uurimisseisust” (lk. 135–140) asemel. Samuti soovinuks siinkirjutaja lugeda ettekannetele „Koolerataudid Baltikumis 19. sajandil – 20. sajandi algul: tagajärjed ja ühiskondlik reageering” (2009) ja „Eesti Vabariigi 1919. aasta maareformist Narva-tagustes valdades” (2012) rajanevaid artikleid. Nende Eesti ajalooeaduse maastikul väga värskest mõjuvate teemade käsitlemata jätmist kõnealuses kogumikus „vabandab” vaid see, kui autor kavatseb neid lähiajal kusagil mujal põhjalikult lahata.

Osa raamatu kaante vahele koondatud artikleid on üldistavad (sotsiaalsest kihistumisest, maareformist, ümberasumisliikumisest), teist osa iseloomustab puhtempiiriline käsitluslaad ja ka isikuajalooline lähenemine (mõisnikest, Jakob Johnsonist). Indiviidikeskne lähenemine haakub Lääne sotsiaalajaloos viimastel aastakümnetel populaarsust võitnud suundumusega asetada uurimuste keskmesse struktuuride asemel tegijad ja tegevused ning tuua ajalugu inimesele lähemale. Konkreetsete isikute elukäigu kaudu saab lugeja aimu ühiskonna arengutest. Selline lähenemisviis võimaldab paremini tundma õppida ühtaegu nii ajastut kui ka inimest. Kui kõrgematesse kihtidesse kuulunud isikute puhul on ühiskondlikud muutused hästi jälgitavad konkreetsete inimeste ja perekondade lugude kaudu, siis kehvematesse kihtidesse kuu-

¹ T. Tannberg aitas korraldada ka kõnealuse raamatu rahastamist.

² Eesti mõisate ajalooline ülevaade. – Eesti mõisad. Tallinn, 1994; Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Toim. T. Karjahärm ja T. Rosenberg. Tartu, 2010.

³ Lisaks agraarajaloole on autor kirjutanud Eesti ajalookirjutuse ajaloo, teadusseltsidest, Eesti ja Soome ajaloolaste sidemetest, Eesti autonoomia sünnist jm.

lunud inimeste puhul allikad seda ei võimalda ja nii on neist raamatus loodud koondportreed (mõisateenijad, vabadikud jt.).

Vähemalt kahest aspektist vaadatuna järgib Rosenbergi teos tänases Eestis kehtivaid moekaanoneid. Esiteks jagub seal eestlaste kõrval väga palju tähelepanu ka baltisaklastele. Loobutud on rahvuskesksest ajaloonägemusest ja püüeldakse tervikliku maa ajaloo poole. Rosenberg oli sellise paradigmaatilise muutuse üks eestkõnelejaid, mitte kaasamineja. Naasmine Euroopa riikide perre nõudvat uut nägemisviisi.⁴ Raamatus esinevad läbivalt eesti ja saksa kõrvuti, nii vastandudes kui ka koos toimides, omavahel põimitult. Baltisaksa ja eesti lahknemist ja ühtsust ongi peetud keskseks teljeks Eesti ajaloos ning nii polegi eriti üllatav, et näiteks „vene” (ei riigi ega rahvuse tähenduses) ei leia teoses kahjuks pea üldse märkimist.

Teiseks ei näe Rosenberg meie maa ajaloo peajoont sotsiaalses pinges ühiskonnaklasside vahel, vaid raamatus domineerib rahumeelne koosareng. Mida rohkem muutus eesti taluperemees-väikeomanik põllumeheks-ettevõtjaks, seda kasulikum olnud talle erialane suhtlus suurpõllumeestega. Raamatus kujutatakse mõisnikke mitte enam rõhujatena, kelle majanduslik surve talurahvale ei võimaldanud talumajandusel vabalt areneda ja sundis talurahvast puuduses virolema, vaid edumeelsete suurpõllumeestena, tuntud teadlastena jne. Väga lihtsustatult võib öelda, et Rosenbergi käsitluses seisid mõisnikud hea põllumajanduse (ja mitte ainult põllumajanduse) kaasajastamise eest ning talupojad rügasid tööd teha enda parema äraelamise nimel. Kuna tema tähelepanu keskmes pole püsiv pinge ühiskonnas ega eri kihtide vastakad huvid, tundub radikaalne maareform 1919. aastal isegi kuidagi ootamatu. Tõlgenduse muutus nähtub ka autori sõnakasutuses, näiteks vabadikke enam ei „ekspluateerita” (nagu see oli kirjas kahe selleteemalise artikli algversioonides), tema praeguse arusaamise järgi nad „sõltusid majanduslikult nii mõisnikest kui ka taluperemeestest” (lk. 229) ja neid „kasutati ära” (lk. 146). Sotsiaalse kihistumise süvenemist käsitleva artikli lõpetuseks märgib autor, et igas vaadeldud talurahvakihis leidis niihästi hakkamasaavaid ja sotsiaalsel redelil ülenevaid kui ka virolevaid ja langevas joones kulgeva saatusega esindajaid (lk. 230). Talurahvasisestest teravate vastuolude rõhutamine

asemel püütakse osutada mõnele võimalikule ühisjoonele.

Oma teadlasekarjääri esimeses pooles pööras Rosenberg palju tähelepanu maauhiskonna sotsiaalse skaala alumisele osale (vabadikud, mõisatöölised, sh. saksa kolonistid), hilisemates töödes aga selle skaala ülemisele otsale (turushete ja rahamajanduse arenguga hästi kohanenud mõisnikud ning nende organisatsioonid, talurahva seast võrsunud mõisnikud, põlluteadlased jt.). Eesti ajaloo huviline avalikus jaanuneh eestlaste edulugude (nii peremeeste kihi tervikuna kui ka üksikute tõusikute) ning veelgi enam mõisaid ja mõisnikke käsitlevate uuringute järele. Viimased on taasiseseisvunud Eestis iseäralist populaarsust kogunud. See on alati nii olnud, et ajaloolase vaade minevikule sõltub tema kaasajast.

Teoses ei peegeldu paraku mitte ainult meie ajastu vaim, vaid teatud määral ka viimasel ajal teaduse organisatsioonilisest küljest tulenenud muutused. Ülikooli õppejõud on sunnitud osalema bibliomeetrilises võidujooksus. Selle hädavajaduse tõttu on ajaloolastel raske minna igas asjas süvitsi, nende tähelepanu on suundunud rohkem üksikküsimustele ning vahel võib ka artiklite jaoks läbi töötatavate allikate ring ahtaks jääda. See on puudutanud erinevaid inimesi eri määral. Siinkohal ilmestaksin probleemi ühe näitega kõnealusest kogumikust. Selles hinnatakse 1867.–1869. a. nälja ajal Saaremaal ja Eestimaal tegutsenud hädaabikomiteede tegevust eeskätt nende komiteede eneste tegevusaruannetele tuginedes üldjoontes positiivseks ning märgitakse, et pole andmeid, „kuidas tähistati näljahäda seljataha jätmist Eestimaal”, kuid Kuressaares toimunud „tänuavaldusdemonstratsioon” (lk. 342) 25. augustil 1869. Kui põhjalikult süveneda toonasesse ajakirjandusse ja arhiivimaterjalidesse, võib leida ka kriitilisi noote Eestimaa komitee tegevuse kohta. Selget keelt abi ebapiisavusest kõnelevad andmed suremuse kohta. Näljahädade demograafilisi tagajärgi hinnatakse erialakirjanduses muu hulgas selle järgi, mil määral suurenes suremus tavapärasega võrreldes. Saaremaal oli aastail 1848–1863 suremus keskmiselt 1208 inimest aastas; 1868. aastal oli see näitaja 1989 ja 1869. aastal juba 2546.⁵ Kubernerite aastaaruannete järgi ületas Eestimaal 1869. aastal suremus sündivuse 5314 võrra, 1846. aastal oli suremus

⁴ Vt. nt. T. Rosenberg. Eesti ajaloo historiograafiast. – Ajalooline Ajakiri 1999, nr. 1, lk. 5–8.

⁵ Liivimaa kubernerite aastaaruanded 1868–69: EAA, f. 296, n. 4, s. 2387, 2407; F. von Jung-Stilling. Beitrag zur Bevölkerungstatistik Livlands für die Jahre 1847–1863, Riga, 1866, lk. 26, 30.

ületanud sündimust 1186 võrra. Rahvaarv oli selles vahemikus ametlikel andmetel kasvanud 12%.⁶ Alatoitluse tingimustes levisid nakkushaigused nii 1846. kui ka 1869. aastal. Niisiis tegi 1869. aasta Põhja-Eestis inimeste seas hoopis suuremat laastamistööd kui 1846. aasta, mis oli teadupärast sajandi keskpaiga näljakriisi rängim. 1840. aastatel hoolitsesid näljaabi eest valla omaabi ammendudes mõis ja riigivalitsus, mingit ülemaalist eraalgatuslikku hädaabi organisatsiooni siis polnud. Teorendi püüdes ajendas mõisat talurahva toiduviljaga varustamise eest hoolt kandma nii majanduslik arvestus – mõisa heakäik sõltus talumajanduse võimekusest – kui ka riiklik sund, mis väljendus eri ametiasutuste sellesuunalistes ettekirjutustes. Ühiskond tervikuna (sh. vald kui esmane näljaabi andja) oli siis kaheldamatult palju vaesem. Eeltooduga ei taha ma väita, et mõis pakkus teoorjusliku mõisamajanduse tingimustes koos riikliku toetuslaenuga talurahvale rasketel ikaldusaegadel suuremat kaitset (kuigi selgelt ebapiisavat) kui avalikkuse järelevalve all tegutsenud hädaabikomiteed mõisa- ja talumajanduse lahutamise järel 1860. aastatel, sest näljaabi ulatus ja tulemuslikkus sõltusid väga paljude erinevate tegurite koostoisest. Samuti olid ikalduste mõõtmised 1840. ja 1860. aastatel erinevad. Küll aga ei suutnud 1860. aastate lõpul hädaabikomiteed piisavalt tõhusalt täita mõisaabi äralangemise järel tekkinud tühimikku.

Rosenbergi suurteos annab kireva ja panooraamse pildi modernse ühiskonna kujunemisest maal. Mitmed artiklid kirjeldavad erinevaid rolle, mida asuti täitma pärast seda, kui inimese tegevusraadiust ei määranud enam ahtad seisuslikud raamid. See väga vajalik raamat kõnetab nii kitsast erialainimeste ringi kui ka laiemaid ajaloo huviliste hulki. Üldistavat laadi artiklid on tänuväärne õppematerjal tudengitele. Detailirohked uurimused üksikküsimustest pakuvad külluslikult faktilist materjali nii spetsialistidele kui ka kodu-uurijatele. Võttes kokku nelja aastakümne pikkuse uurimistöö viljad, visandab see teos samal ajal ka uute uurimisülesannete piirjooni.

Kersti Lust

Rootsi võimu periood Eestis rootsikeelsele lugejaskonnale

Kari Tarkiainen & Ülle Tarkiainen. Provensen bortom havet. Estlands svenska historia 1561–1710. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors. Bokförlaget Atlantis, Stockholm, 2013, 379 lk.

Paar aastat tagasi oleks võidud tähistada 450 aasta juubelit Rootsi võimu kehtestamisest Eestis 1561. aastal. Kuna mingit ametlikku juubelipidu ei peetud, võtsid autorid nõuks ise pühitseda seda tähtpäeva ühe vastavasisulise raamatuga. Siin see on.

Raamat on jaotatud kümnesse temaatilisse peatükki ühe üldise kokkuvõttega raamatu lõpus.

Ainestiku üldise dispositiooni puhul on autoritel olnud kaks võimalust: kas kronoloogiline või temaatiline. Esimese lahenduse korral on võimalus täpsemalt tabada ajaloolise arengu dünaamikat, aga on ka oht, et tulemuseks saab midagi kroonikataolist. Temaatiline ülesehitus võimaldab käsitleda erinevaid teemasid sügavuti. Autorid on teinud hea otsuse valida temaatiline käsitlus, samal ajal säilitades kronoloogilise momendi erinevate teemade raamides.

Temaatilised peatükid katavad kõiki ühiskondlikke sektoreid: poliitikat, majandust, sotsiaalseid suhteid ja hariduselu. Sissejuhatuses tutvustatakse põlvst-põlve suuliselt edastatud ettekujutust „vanast heast Rootsi ajast” ja selle kontsepti tähendust Eesti ajalookirjutuses. Lühidalt peatutakse ka selle perioodi hinnangul baltisaksa historiograafias ning selgitatakse probleemseid geograafilisi mõisteid „Liivimaa” ja „Baltikum”.

Eestimaa (1561), Liivimaa (1620-ndail) ja Saaremaa (1645) Rootsi alla minekut käsitletakse eraldi. Sellega ühenduses peetud sõdu kirjeldatakse ülevaatlilikult, samuti uute halduskordade sisseseadmist Rootsi vastalistatud provintsidest. Erilist tähelepanu on osutatud kohtukorraldusele, kirikuvalitsuse reformimisele ja sõjaväelisele korrastatusele.

Poliitilise maastiku kirjeldusel domineerib antagonistlik vastuolu Rootsi keskvoimu ja Baltimaa rüütelkondade vahel, seda eriti pärast

⁶ Eestimaa kuberner 1846. ja 1869. a. aruanne: LVVA, f. 1, n. 4, s. 317; EAA, f. 29, n. 2, s. 4759.